

Çevre Hakkı ve Uygulaması

Faruk Bilir (Selcuk University, Turkey)
Berkan Hamdemir (Selcuk University, Turkey)

Environmental Right and its Practice

Abstract

All the great natural disasters of the twentieth century are the products of human activities. The main reason for this is the people misuse the nature. Because of industrial activity, population growth and consumption, humankind is facing serious environmental problems today. Moreover in the globalizing world, this problem is not only a country's problem but also it is all country's problem, all over the world.

Increase in environmental problems is only increases the economic costs, today. But, in case of take precautions the economic activities will stop because of shortage of source. Even worse, depending on environmental problems as a result of natural disasters, the needs of people may not supply and the vibrant life may end. For this reason, the environment right is the necessity of existence and validity for all of the other rights and freedoms.

JEL Code: Q5

1 Giriş

İnsanlar ancak kendilerine yaşam desteği sunan bir çevrede yaşayabilirler. Bu nedenledir ki insanoğlu Güneş Sistemi içindeki gezegenlerden sadece Dünya'da yaşamını sürdürmektedirler. İnsanoğlunun Dünya'daki hava, su, toprak, doğal kaynaklar, flora ve faunayı kirletmesi, bilinçsizce tüketmesi ve yok etmesi sadece bir çevre sorunu olarak kalmaz; bu aynı zamanda Dünyanın insanoğluna sunduğu yaşam destek sistemlerinin de ortadan kalkmasına ve doğal olarak insan neslinin yok olmasına kadar gidecek tehlikeli bir sürecin başlamasına neden olur. Dolayısıyla çevre hakkı, üzerinde önemle durulması gereken bir hakktır. Çünkü sağlıklı bir çevre bütün insani faaliyetlerin ve hakların ön koşuludur.

Çevre hakkının önemine binaen bu çalışmada öncelikle çevre ve çevre hakkının kavramsal çerçevesi ve tarihsel süreci üzerinde durulduktan sonra; çevre hakkını ihlal eden çevre sorunlarının nedenleri ve etkilerinden bahsedilecektir. Daha sonra çevre sorunları karşısındaki yaklaşımlar ve izlenmesi gereken politikalar bağlamında insanoğlunun çözüm arayışlarından bahsedilecek ve sonuç olarak insanoğlunun hem ekonomik hem sosyal hem de kültürel faaliyetlerde bulunabilmesi ve hepsinden önemlisi neslini sürdürebilmesi için çevre hakkının ne kadar önemli olduğu üzerinde durulacaktır.

2 Çevre Hakkı

2.1 Kavram

Çevre kavramı, çok çeşitli öğeleri içinde barındırması dolayısıyla farklı şekillerde tanımlanan bir kavramdır (Güneş ve Coşkun, 2004, s. 4). Kavramın bu özeliğine rağmen yine de bir çevre tanımı yapacak olursak, en genel hatlarıyla çevre; insanların ve diğer tüm canlıların içinde yaşadığı, birbirleriyle iletişim kurduğu, sosyal, kültürel, ekonomik, fiziksel ortam olarak tanımlanabilir. Ancak kavram bu çalışmada çok yönlü anlamıyla değil; insanlar ve diğer tüm canlıların içinde yaşadığı fiziksel mekân anlamında kullanılacaktır. Fiziksel çevre bu anlamıyla insan ve diğer tüm canlıların içinde yaşadığı somut mekânı temsil etmektedir (Güneş ve Coşkun, 2004, s. 6). Bu fiziksel mekânın genel olarak su, hava, toprak, doğal kaynaklar ile flora ve faunadan oluştuğunu söyleyebiliriz.

Çevre hakkı ise esas olarak insanı referans alarak tanımlanan bir hakktır (Tekeli, 2005, s. 6). Böyle bir referansla çevre hakkı, insanların sağlıklı bir çevrede yaşama yetkisi olarak tanımlanabilir. Bu hak tüm insanları için mutlakttır. Bu basit tanımdan hareketle çevre hakkının konusunun; çevrenin (hava, su, toprak, doğal kaynaklar, flora ve faunanın) korunması ve korunamamış olan çevrenin olması gereken (doğal) haline kavuşturulması için gerekli önlemlerin alınması olduğunu söyleyebiliriz. Çevre hakkının yararlanıcıları ise insanlar ve insanların oluşturduğu organizasyonlardır (devlet, kamu kurumları, özel kuruluşlar v.s.) Bunlar aynı zamanda çevre hakkının muhataplarıdır (sorumlularıdır). Gelecek kuşaklar henüz var olmadıkları için bu hakkın sorumlusu olmamalarına rağmen; yararlanıcıları arasında kabul edilmelidir.

Çevre hakkı her ne kadar insan referanslı tanımlansa da kanaatimce yaşanan küre sadece insanların değil, diğer tüm canlıların da yaşamını sürdürmesi için kullandığı ortak bir mekân olduğu için bu hakkın yararlanıcıları arasında insan dışındaki tüm canlıları da saymak gerekir. Ancak, insan dışındaki canlıları, çevre hakkının sorumluları arasında saymak kanaatimce doğru değildir. Çünkü çevreye verilen zarar, esas olarak insan eliyle verilmektedir. Böylece, çevreyi sadece insan referanslı değil de diğer canlıları da referans alarak yeniden tanımlayacak olursak; çevre hakkı, tüm canlıların sağlıklı bir çevrede yaşama yetkisidir diyebiliriz.

2.2 Tarihsel Süreç

İnsan hakları mücadelesi, insanlığın yaşadığı değişim ve eğilişime bağlı olarak duyduğu gereksinimler paralelinde sürekli çeşitlenerek çoğalan hak taleplerini içeren dinamik bir süreci ifade etmektedir. (Anar, 2000, s. 24). Bu hak mücadelesi sürecinde elde edilen hakları, Fransız hukukçu Karel Vasek tarihsel evrimine göre üç kuşağa ayırarak sınıflandırmaktadır (Torunoğlu, 2005, www.sendika.org.) Buna göre; tarihsel süreçte ilk olarak ortaya çıkan ve başlangıcı XVII. yüzyıla dayanan birinci kuşak haklar, “insan kişiliğinin korunmasına ilişkin medeni ve siyasal hakları”; tarihsel süreçte birinci kuşak haklardan sonra sanayi devriminin yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlara karşı ortaya çıkan ikinci kuşak haklar, insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşamının gereği olarak kabul edilen “ekonomik, sosyal ve kültürel hakları” ve üçüncü kuşak haklar ise insanın sağlıklı bir çevrede ve barış içerisinde yaşamasını öngören “dayanışma hakları”ni kapsamaktadır (Atar, 2007, s. 111).

Üçüncü kuşak haklar, küreselleşme sürecinde, dünyada yaşanan uluslararası eşitsizlikçi ve çatışmacı ortama bir tepki olarak doğmuş haklardır. İşte çevre hakkı da böyle bir tepkinin neticesi ortaya çıkan üçüncü kuşak haklardandır (Erdoğan, 1999, s. 181). Ekonomik saiklere endekslenen sanayileşme, hızlı kentleşme, toplumsal faydayı bireyciliğe kurban eden anlayış, olaylara tek boyutlu olarak sadece üretim, kâr ve sermaye birikimi olarak bakmış; çevreyi göz ardı ederek bugün dünyayı çok ağır çevre sorunlarıyla yüz yüze bırakmıştır. Böylece, doğal üretim kaynaklarının tüketilmesi, yok edilmesi, bozulması ve kirlenmesiyle ortaya çıkan bu sorunlar karşısında bir tepki ve aynı zamanda da önlem olarak çevre hakkı, uluslar arası toplumun gündemine girmeye başlamıştır.

Çevre hakkı, uluslararası alanda ciddi bir şekilde ilk defa 1972’de Stockholm’de yapılan Birleşmiş Milletler Çevre ve İnsan Konferansı’nda ciddi şekilde gündeme gelmiştir. 100’den fazla ülke temsilcisinin katıldığı bu Konferans, çevre sorunlarına yönelik politika arayışlarında bir milat olarak kabul edilmektedir (Ürkmez, www.cekud.org). Bu konferans sonucunda yayımlanan Stockholm Bildirisi (1972) nin birinci maddesinde; insanın, onurlu ve iyi bir yaşam sürdürebilmesi için sağlıklı/elverişli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu, bu hakka sahip olan insanların aynı zamanda hem bugünkü hem de gelecek kuşaklar için çevreyi koruma sorumluluklarının olduğu açık bir şekilde vurgulanmıştır (Güneş ve Coşkun, 2004, s. 56). Konferansın önemi, farklı siyasal bloklardan ve farklı kalkınma düzeyine sahip ülkeleri ortak ilkeler etrafında bir araya getirip; tüm ülkelerin evrensel bir nitelik kazanan çevre sorunları karşısında ortak sorumluluklarını kabul eden bir yaklaşımı benimsemesidir (Egeli, 1996, s. 15). Bu Konferans sonunda yayımlanan “İnsan ve Çevresi Deklarasyonu” doğrultusunda, Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde, çevre ile ilgili çalışmalarını sürdürmek ve koordinasyonu sağlamak üzere Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP: United Nations Environmental Program) nin kurulması ve doğal kaynakları ve tabii varlıkları tahrip etmeden, çevreyi ön plana çıkararak kalkınmayı hedefleyen bir anlayış olan “sürdürülebilir kalkınma” anlayışının ilk kez gündeme getirilmiş olması (Egeli, 1996, s. 16) bu konferansı önemli kılan diğer nedenler olmuştur.

Çevre hakkı konusunda bir diğer önemli adım, 1992’de Brezilya’nın Rio kentinde 178 ülkeden 1200 delegenin katıldığı BM Çevre Kalkınma Konferansı’dır. Bu Konferans neticesinde Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, İklim Değişikliği Sözleşmesi, Rio Deklarasyonu, Gündem 21 ve Ormanların Kullanılması Sözleşmesi gibi beş önemli metin ortaya çıkmıştır. Ancak bağlayıcılığı olmayan metinler ve gelişmiş ülkelerin özellikle atmosfere salınan karbondioksitin %30’unun sorumluluğunu taşıyan Amerika Birleşik Devletleri’nin üretim faaliyetlerine hız vermeden devam edeceklerini açık veya zımnî olarak beyan etmeleri, bu Konferansa bağlanan umutları kırmıştır (Egeli, 1996, s. 21-24).

Çevre hakkı konusunda uluslar arası alanda atılan bir diğer önemli adım 1997’de Japonya’nın Kyoto kentinde gerçekleştirilen konferans sonunda kabul edilen ve 2005 yılında yürürlüğe giren, özellikle gelişmiş ülkelere seragazi azaltımı konusunda yükümlülükler getiren Kyoto Protokolü’dür. Çevre ile ilgili uluslararası alanda atılan adımlar bu sayılanlarla sınırlı değildir. Bunların dışında Avrupa Birliği’nin çevre ile ilgili uygulamaya soktuğu eylem programları ve habitat toplantıları başta olmak üzere çevre hakkı ile ilgili çeşitli uluslararası konferanslar yapılmış ve bildiriler ilan edilmiştir ve bu çalışmaların, dünyanın içinde bulunduğu çevre sorunları nedeniyle sıklaşarak devam edeceği de kuvvetle muhtemeldir.

Bütün uluslar arası çabalara rağmen çevre hakkına yönelik uluslararası bir koruma mekanizması hâlen mevcut değildir. Ancak Avrupa Konseyi bünyesinde 1950’de kabul edilen İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi’nde (AIHS) ve Ek protokollerde, çevre hakkı, özgün bir insan hakkı olarak tanınmamış ve güveneye bağlanmamış olmasına rağmen; Sözleşme’nin yargı organı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) içtihatlarında çevre hakkının, Sözleşme’nin yaşam hakkı (m. 2), özel yaşam ve aile yaşamına saygı hakkı (m. 8), aşağılayıcı muamele yasağı (m. 3) ve mülkiyet hakkı (1 no.lu Ek Protokol, m.1) gibi diğer haklar aracılığıyla dolaylı olarak korunduğu görülmektedir (Kaboğlu, 1998, s. 301).

Çevre hakkının uluslararası belgelerde yaşam hakkını besleyen bir insan hakkı olarak yer almaya başlaması etkisini ulusal yasa metinlerinde de göstermiştir. Stockholm Bildirgesiyle başlayan süreçte artık pek çok devlet, sağlıklı ve düzenli bir çevrede yaşam hakkına, bir insan hakkı olarak anayasalarında ve diğer hukuk metinlerinde yer vermektedirler (Keleş ve Ertan, 2002, s. 78). Ancak gelinen noktada tüm bu girişimlerin yetersiz olduğu görülmektedir.

3 Çevre Sorunlarının Nedenleri ve Etkileri

Ekosistemde yer alan bileşenler arasında karşılıklı etkileşim sonucu oluşan bir doğal denge mevcuttur. Bu doğal denge, çevre bileşenlerinin kendi varlıklarını devam ettirebilmek için yaptıkları mücadelenin sonucu olarak bozulabilmektedir. Bu bozulma çevre sorunu olarak karşımıza çıkmakta ve etkisini yerel veya evrensel düzeyde hissettirebilmektedir (Güneş ve Coşkun, 2004, s. 13). Çevre sorunlarının oluşması doğal kaynaklı (volkan patlaması, yangın, deprem gibi doğal afetlerden kaynaklı) olabileceği gibi; insan faaliyetleri sonucu yapay kaynaklı da olabilir (Gökdayı, 1997, s. 71). Eğer doğal kaynaklı çevre sorunlarını bir kenara bırakacak olursak, günümüzde çevre sorunlarının ortaya çıkmasında en büyük etki insanoğlundur. Başka bir ifadeyle yaşanan çevre sorunları temelde insan kökenlidir.

Çevre sorunlarının temelinde esasen insanoğlunun doğaya hâkim olma ve birbirine üstünlük sağlama çabasının yattı söylenebilir. Bu bağlamda çevre sorunlarının nedenleri; şehirleşme, endüstriyel gelişme, nüfus artışı ve yaşam tarzı (Güneş ve Coşkun, 2004, s. 21), insanların bilinçsizliği ve buna bağlı olarak kalkınma için gerçekleştirilen birçok faaliyetin ekosistemin kendisini yenilemesine izin verecek biçimde olmaması, yoksulluk gibi nedenler olarak sıralanabilir (Gökdayı, 1997, s. 70).

Şehirleşme, kent alarının tarım alanları aleyhine genişlemesine, bu da genişleme oranında o bölgedeki flora ve faunanın yok olmasına sebep olmaktadır. Ayrıca şehirleşmenin getirdiği nüfus artışı, o bölgedeki su vs. doğal kaynakların aşırı kullanımından kaynaklı çevre sorunlarına da neden olmaktadır (Gökdayı, 1997, s. 23).

Endüstriyel gelişme, doğal kaynakları hammadde olarak talep eden daha sonra da bu hammaddeyi ara ürün veya nihai ürün haline getirip insanoğlunun kullanımına süren bir süreçtir. İşte hem hammadde talebi sürecinde doğanın dengesi bozulmakta -örneğin hammadde olarak odun talep eden bir sektör ağaç kesilmesine ve oradaki doğal dengenin bozulmasına sebep olmaktadır- hem de bu hammaddelerin işlenmesi sonucunda ortaya çıkan kimyasal atıkların çevreye verdiği zararlar sonucunda bir çevre sorunu ortaya çıkmaktadır (Gökdayı, 1997, s. 24).

Nüfus artışı da çevre sorunlarının önemli bir nedenidir. XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra nüfus artışında hatırı sayılır bir hız gözlenmiştir. 1900 yılında 1.6 milyar olan Dünya nüfusu, 1950 yılında 2.5 milyara, 2000 yılında 6 milyara ve 2010 yılı itibariyle de 6.8 milyara ulaşmıştır. 2083 yılında bu rakamın 10 milyar olacağı tahmin edilmektedir (www.geography.about.com). İşte bu nüfus artışı temel yaşam ihtiyaçlarını karşılamak için beraberinde çevresel değerlerin daha çok tüketilmesine de yol açmaktadır. Bu nüfus artışının ortaya çıkardığı en büyük çevresel sorun ormansızlaşmadır. Ormansızlaşma da beraberinde, yağmurların azalması ve buna bağlı olarak su kaynaklarının fakirleşmesi, erozyon, çölleşme gibi sorunları getirmektedir (Güneş ve Coşkun, 2004, s. 26-27).

Mevcut dünya nüfusunun 1 milyarını gelişmiş ülkede yaşayan insanlar oluştururken geri kalanını geliştirmekte olan ülkelerde yaşayan insanlar oluşturmaktadır (Çamurcu, www.balikesir.edu.tr, s. 87-88). Buna rağmen gelişmiş ülkeler dünya kaynaklarının $\frac{3}{4}$ 'ünü kullanmakta ve dünyada yaşanan çevre sorunlarının da $\frac{3}{4}$ 'üne sebep olmaktadır (Güneş ve Coşkun, 2004, s. 26). Bu da bu ülkelerdeki yaşam tarzının bir sonucudur. Bu ülkelerdeki lüks yaşam tarzları beraberinde aşırı tüketimi de getirdiği için bu tüketim ihtiyacını karşılamak üzere doğal kaynaklar aşırı derecede tüketilmektedir.

Aslında çevre sorunlarının temelinde yukarıda bahsedilen nedenlerinin hepsini de kapsayacak şekilde tüketim olgusunun olduğunu söyleyebiliriz. Tüketim olgusu, ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin üretimi için daha fazla kaynağın tüketilmesini ve bu üretim sürecinde ortaya çıkan birçok atığın doğaya bırakılmasını içeren bir süreç olduğu için çevre sorunlarının ortaya çıkmasında temel sebeptir (Gökdayı, 1997, s. 70-71).

Yukarıda değinilen nedenlere bağlı olarak ortaya çok ciddi çevre sorunları çıkmaktadır. Bunların başında havanın, suyun ve toprağın kirlenmesi gelmektedir ki bu unsurlar insanlara yaşam destek koşullarını sunan temel unsurlardır. Dolayısıyla bunların kirlenmesi insan yaşamını tehlikeye atmaktadır. Bu kirlilikler bağlamında nükleer kirlenmeler, manyetik kirlenmeler, karbon monoksit gazını salınımından kaynaklanan kirlenmeler, seragazi salınımından kaynaklı ozon tabakasının tahribi gibi durumlar insanoğlu açısından önemli çevre sorunları yaratmaktadır. Yine yukarıda izah edilen sebeplerden kaynaklı ormansızlaşma ve buna bağlı olarak yağış rejiminin değişmesi, su kaynaklarının azalması, erozyon, çölleşme ve nihayetinde iklim değişikliği; özellikle küresel ısınma gibi çevre sorunları, artık yüz yüze olduğumuz sorunlardır. Bütün bu çevre sorunları, doğal kaynak ve enerji darboğazını yaratacağından, besin ihtiyacının karşılanamaması, sağlık sorunları, biyolojik çeşitliliğin azalması, toplu ölümler gibi vakialarla sonuçlanabilecek süreçlere gebe dirler. Nitekim bugün Somali'de yaşanan insanlık dramı (açlık kaynaklı) bu söylenenleri doğrulamayacak örneklerden ilk akla gelen ve en güncel olanıdır.

Endüstriyel büyümenin, sürekli nüfus artışının ve daha fazla tüketimin, kaynakları ne zaman bitireceği ve insanlığı ekolojik bir felaketle karşı karşıya bırakacağı her bir yaşam destek unsuru için (su için, tork için, enerji kaynakları için) farklıdır. Muhakkak bunların birçoğu da aniden ve bir anda tükenmeyecektir. Fakat bunların birçoğu kendilerini yükselen maliyet ve azalan gelir şeklinde kendisini belli edecektir ve hatta etmektedir (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1991, s. 73).

4 Çevre Sorunları Karşısında İnsanoğlunun Çözüm Arayışları

Bir önceki başlık altında çevre sorunlarının neler olduğunu ve bu sorunların sebeplerini ortaya koyan genel bir fotoğraf çekmeye çalıştık. Peki, insanoğlunun yukarıdaki fotoğraf karşısında yapması gereken şey nedir? İnsanoğlu, hiçbir şey yapmadan yaşam destek sistemlerinin her geçen gün yok olmasına; dolayısıyla insanlığın sonunun gelmesine, gelecek kuşaklara yaşam hakkı kalmamasına seyirci mi kalacaktır? Bu soruya “evet” cevabını vermek, insanlık tarihiyle ve insanoğlunun yaşama ve neslini sürdürme içgüdüleriyle uyumlu ve gerçekçi bir cevap değildir. Peki insanoğlu, mevcut fotoğraf karşısında bir şey yapacaksa bu ne olmalıdır. Çevre sorunlarına sebep olan kentleşme ve endüstriyel faaliyetleri bırakıp, teknolojinin sunduğu modern yaşam tarzlarından tamamen vaz mı geçmelidir? Ya da nüfus artışının önüne geçmek için sert yasal tedbirler mi almalıdır? Tahmin edileceği üzere insanoğlu bugün sahip olduğu pek çok şeyden vazgeçmeyi kabul etmeyecektir? Hatta doğaya hakim olma, daha rahat yaşama ve diğerlerine üstünlük kurma çabalarını teknolojik gelişmelere daha da hız vererek sürdürecektir. Tarihsel süreç bunu göstermektedir. O zaman cevabı aranması gereken soru şu olmalıdır: Bu olgu karşısında nasıl bir yol izlenebilir? Yani insanoğlu mevcut yaşam tarzından ödün vermeden ama çevre sorunlarını da kendileri başta olmak üzere doğadaki diğer canlılar ve gelecek nesiller için nasıl tehditkar omaktan çıkarabilir? Bu soruya hem çevrenin geleceği üzerine öne sürülen yaklaşımlar dikkate alınarak cevap verilebilir hem de bu konuda alınması gereken somut önlemler dikkate alınarak cevap verilebilir.

4.1 Çevrenin Geleceği Üzerine Yaklaşımlar

Çevrenin geleceği üzerine üç temel yaklaşım söz konusudur. Bunlar, sürdürülebilir kalkınma, derin ekoloji ve yetinme yaklaşımlarıdır.

4.1.1. Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının özünde, çevre politikalarıyla kalkınma stratejilerinin bütünleştirilmesini sağlayacak bir çerçeve çizmek; bugünün ihtiyaçlarını ve beklentilerini, geleceğin ihtiyaçlarından ödün vermeksizin tedarik etmenin yöntemlerini ortaya koymak düşüncesi yatmaktadır (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1991, s. 73). Bu yaklaşım, ekonomik ve sosyal gelişme gerçekleştirilirken, doğal dengenin de gözetilmesini esas almaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınmayı dengeli kalkınma ile eş anlamlı olarak şu şekilde tanımlanabilir: Sürdürülebilir kalkınma, “şimdiki kuşakların gereksinimlerinin gelecek kuşakların kaynaklarını tehlikeye atmadan karşılanmasına imkân veren ekonomik büyüme politikalarıdır.” (Güler, 1994, s. 362).

Bu yaklaşım çerçevesinde gerçekleştirilmesi gereken hedefler olarak şunlar gösterilmektedir (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1991, s. 78):

- Büyümeyi canlandırmak; büyümenin kalitesini değiştirmek;
- iş bulma, yiyecek, enerji, su ve sağlık konularındaki temel ihtiyaçları karşılamak;
- sürdürülebilir bir nüfus düzeyini garantiye almak;
- kaynak tabanını korumak ve zenginleştirmek; teknolojiyi yeniden yönlendirmek;
- riski yönetmek ve karar vermede çevre ile ekonomiyi birleştirmek.

Bahsedilen hedefleri gerçekleştirmek ve dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için de şunların gereklidir (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1991, s. 96):

- Karar alınmasında vatandaşların etkin katılımını sağlayan bir siyasal sistem;
- kendi çabasıyla ve sürdürülebilir biçimde üretim fazlası ve teknik bilgi sağlayabilecek bir ekonomik sistem;
- uyumsuz kalkınmadan doğan gerilimlere çözüm bulabilen bir sosyal sistem;
- kalkınma için gerekli ekolojik tabanı korumaya saygı gösteren bir üretim sistemi;
- durmadan yeni çözümler arayabilecek bir teknolojik sistem;
- ticaret ve finansmanda sürdürülebilir düzenleri destekleyen bir uluslar arası sistem;
- esnekliğe, kendini düzeltme yeteneğine sahip bir yönetim sistemi.

4.1.2. Yetinme Seviyesi Yaklaşımı

Kalkınmanın sürdürülebilir olması için her şeyden önce kaynakların da sürdürülebilir olması gerekmektedir. Bu bağlamda kaynakları: Ormanlar ve deniz ürünleri gibi canlı doğal kaynaklar; madenlerden oluşan cansız doğal kaynaklar ve enerji kaynakları olmak üzere kabaca üç kategoriye ayırmak mümkündür. Canlı doğal kaynaklar her ne kadar kendini yenileyebiliyorsa da bunları tüketme hızı, kendilerini yenileme hızıyla orantılı olmalıdır. Aksi halde tamamen tükenmeleri söz konusu olacaktır. Cansız doğal kaynaklara gelince, bunların kendilerini yenilemeleri mümkün olmadığı için ne kadar yavaş tüketilirse tüketilsinler bir gün muhakkak tamamen tükenenlerdir. Dolayısıyla cansız doğal kaynaklar konusunda bunları çok kısıncık kullanmaktan başka yapılabilecek bir şey gözükmemektedir. Günümüzde kullanılan fosil yakıtlardan oluşan enerji kaynakları da bir gün muhakkak tükenecektir. Bu noktada yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek, enerji konusunda uzun vadede sorunu çözecek tek yol gibi gözükmektedir (Gökdayı, 1997, s. 175).

Kaynaklarla ilgili bu durum, sürdürülebilir kalkınmanın, mevcut şartların aynen devam etmesi durumunda bile deyim yerindeyse “kötü sonu geciktirmek”ten başka bir işe yaramayacağı yönünde bir düşüncenin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Bu düşünceye göre aslolan gelişmiş ülkelerdeki tüketim düzeyinin yetinme seviyesine çekilmesidir (Gökdayı, 1997, s. 175). İşte yetinme seviyesi yaklaşımı olarak da adlandırılan bu yaklaşımın özünde yatan düşünce, kalkınmanın ve canlı yaşamının sürdürülebilmesi için sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının yetersiz ve aldatıcı olduğu, bunun yerine insanların temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik bir tüketim anlayışının benimsenmesinin daha gerçekçi ve kalıcı bir çözüm olduğu fikri yatmaktadır (Gökdayı, 1997, s. 179).

Yetinme seviyesi yaklaşımını benimseyenlere göre, bir zamanlar kapitalizmin üzerinde yükseldiği ve burjuvazinin epeyce bir sermaye biriktirdiği; “hep daha fazla tüket” ideolojisi, artık dünyamızın ve gelecek kuşakların haklarını korumak için artık yeterli değildir. Kendimiz, dünya ve gelecek kuşaklar için doğru olanı yapmak adına bir an evvel “gerçek ihtiyaçlar” (beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçlar) ile “yapay ihtiyaçlar”ı (lüks tüketim) birbirinden ayırmalı ve kaynaklar sadece gerçek ihtiyaçlarımıza tahsis edilmelidir (Porritt, 1989, s. 124-125; aktaran, Gökdayı, 1997, s. 180).

4.1.3. Derin Ekoloji Yaklaşımı

Çevrenin geleceği üzerine yaklaşımlardan sürdürülebilir kalkınma ve yetinme seviyesi yaklaşımları esas olarak insanı merkez alır iken derin ekoloji anlayışı, doğayı merkez olarak almaktadır. Biyosantrik düşünüş yerine ekosantrik düşünüşün hakim olduğu bu yaklaşım, Norveçli felsefeci Arne Neass’a göre şu temel ilkeler üzerinde yükselmektedir: Yeryüzünde değerli olan tek şey insan değildir; ekosistemin tümü değerlidir ve türlerin sürdürülmesi gereklidir. İnsanlar yaşamak için çevreyi yok etmeden ihtiyaçları kadar olanı doğadan almalı; ekosistemdeki tüm yaşam dengeli bir şekilde muhafaza edilmelidir. (Yaren, 1995, s. 99-101).

İnsanların, mevcut yaşam standartlarından vazgeçmeye pek yanaşmayacaklarından hareketle derin ekoloji yaklaşımının çok gerçekçi olmadığı ileri sürülmüş ve alternatif olarak da yine biyosantrik bir anlayışı esas alan yüzeysel ekoloji yaklaşımına ilişkin çeşitli ilkeler ortaya atılmıştır. Bu yüzeysel ekolojik yaklaşım, doğanın değerli olduğunu kabul etmekle birlikte özünde doğadaki bütün değerlerin insanlar için olduğu, insan için olmayan bir değerden söz edilemeyeceği düşüncesini barındırmaktadır. Bu yaklaşım, çevrenin bozulmasının kalkınmayı engellediği durumda ancak çevre sorunlarıyla ilgili önlem alınması gerektiği savunmaktadır (Yaren, 1995, s. 101).

4.2 Çevre Sorunları Konusunda İzlenebilecek Politikalar

Çevrenin korunmasına dair alınabilecek önlemler doğrultusunda geliştirilen çevrecilik söylemlerinin, ağırlıklı olarak, dünya ekosisteminde bozulan dengelerinin tüm insanlığı nasıl tehlikelerle karşı karşıya bırakacağı üzerinden geliştirildiği görülmektedir. Başka bir ifade ile “cennetin çekiciliğinden çok cehennemın ikna ediciliğine” güvenilerek politikalar geliştirilmeye çalışılmaktadır. Böyle bir söylemden yola çıkan politikalar da genellikle tepeden aşağıya kurulmakta ve bu yaklaşım içinde, yerele de çoğunlukla tepeden gelerek saptanan sorumluluklar ve görevler kalmaktadır. Başka bir ifadeyle yerelden yaratıcı bir işlev beklenmemektedir. Oysa iki farklı çıkış noktasından (yerelden ya da dünya ekosisteminden) hareketle kurulacak çevre söylemleri her zaman örtüşmeyebilir (Tekeli, 2005, s. 2). Bu nedenle çevre sorunları konusunda küresel ölçekli politikalar kadar yerel ölçekte izlenecek politikalarda büyük önem arz etmektedir.

Çevrenin geleceği konusunda dünya ölçeğinde izlenebilecek politikalara bakacak olursak, bunları: Büyümenin sınırlanması ve/veya sıfırlanması, kültürel çeşitliliğin korunması, üretim ve tüketimde küçülmeye gidilmesi, güneş enerjisi ve rüzgar enerjisi başta olmak üzere alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi, ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyinden kaynaklı ekonomik dengesizliklerin giderilmesi, canlıların yaşama ortamlarının iyileştirilmesi, kirletenlerin bu kirlenmeyi ortadan kaldıracak oranda bedel ödemesi, kirliliğe sebep olan teknolojilerin en çok kirlitenenden başlanarak kademeli olarak alternatiflerinin bulunup terk edilmesi, çevre sorunlarının birbirini tetikleyici nitelikte olduğu unutulmadan bu sorunlara karşı bütüncül bir yaklaşım sergilenmesi ve çevre güvenlik sistemlerinin kurulması olarak sayabiliriz (Gökdayı, 1997, s. 183-217).

Çevrenin geleceği konusunda dünya ölçekli politikalar revaçta ve önemli olmasına rağmen; bu soruna yerelden yola çıkarak, çeşitli çözümler üretmek de önem arz etmektedir. Eğer insanların korumaya çalıştığı çevre, kafalarında bir yer ile somutlaştırılabilirse örneğin onların yaşadıkları, gezdikleri, eğlendikleri yerler olarak kodlanırsa insanlar, çevreyi korumak konusunda daha duyarlı davranacaklardır (Tekeli, 2005, s. 7). Böylece yerelden ulusala oradan da küresele doğru önemli bir duyarlılık ve çaba oluşmuş olacaktır. Yerel ölçekli politikalar ayrıca, o yerde çevreyi korumak için yapılması gerekenin ne olduğunu saptamak konusunda da daha sağlıklı tespitlerin bire bir yapılmasına ve uygulanmasına sebep olacağı için daha gerçekçi ve faydalı olacaktır.

Çevre sorunlarına yönelik dünya ölçeğinde izlenmesi gereken politikalar ve yerele yüklenmesi gereken sorumluluktan bahsederken bütün bunları kapsayıcı ve anlamlı kılıcı bir konuya daha değinmeye gerek vardır ki o da insan unsurudur. Günümüzde yaşanan çevre sorunları nasıl ki insan kökenli ise bu sorunların çözümü de yine insan kökenlidir. İnsanların çevre konusunda uyması gereken kuarllardan bahsetmek, tek başına yeterli değildir. Aslolan insanlarda bunları hayata getirecek istek ve bilinci oluşturmaktır. Bu istek ve bilinci oluşturmak için de

yapılması gereken şey çevre eğitimidir. Bu hem okullarda önem verilmesi gereken bir eğitimidir hem de devlet ve sivil toplum kuruluşlarının ortaklaşa yapacağı toplumun bütün kesimlerine ve bütün zamana yayılması gereken bir eğitimidir.

5 Sonuç

Sanayi devrimini müteakiben yaşanan endüstriyelleşme, nüfus artışı ve tüketim alışkanlıkları, beraberinde doğal kaynakların aşırı tüketimini getirmiş; bu da ortaya ciddi çevre sorunlarının çıkmasına sebep olmuştur. Bu sorunlar artık üretimi daha maliyetli hale getirme şeklinde kendini hissettirse de önlem alınmaması durumunda, kendisini sadece üretim maliyetlerinin artmasında hissettirmekle kalmayacak; üretimin durmasına ve dolayısıyla insanların temel ihtiyaçlarını bile karşılamayacak bir duruma gelmesine sebep olacaktır.

Artık insanoğlu, “Daha fazla nasıl üretebiliriz?” “Ekonomilerimizi daha ne kadar büyütebiliriz?” gibi sorular üzerine kafa yormadan önce bu isteklerimizi çevre hakkına riayet ederek (sağlıklı bir çevreyi riske atmadan) nasıl gerçekleştirebiliriz üzerinde durmalıdırlar. Deyim yerindeyse insanoğlu, çevre dostu üretim modelleri geliştirmek, üretirken çevreye verilen zararı giderecek bedeli ödemek zorundadır. Bu çerçevede öncelikle sürdürülebilir bir kalkınma modeli izlenmeli; alternatif enerji kaynakları ve çevreyi daha az kirleten teknolojiler geliştirilmelidir. Bunlar yapılırken aynı zamanda aşırı lüks tüketime giren tüketim alışkanlıklarını törpülemek, insanların çevreyi kirletmeye ve koruma konusunda duyarlılığını artırmak için de bu yönde bir bilinç oluşturmak adına çevre eğitimi faaliyetlerine kesintisiz devam etmek gerekmektedir.

Çevre hakkının gerçekleşmesi için alınması gerek önlemlerin maliyetinin, çevre felaketleri yaşandıktan sonra onu eski haline getirmek için yapılması gerekenlerin maliyetinden daha fazla olması zor görünmektedir. Hele ki yaşam destek sistemleri tamamen çöktükten sonra bunu hiçbir mali bedel karşılığında tekrar tesis etmek mümkün değildir. Bu nedenle ekonomik faaliyetler başta olmak üzere, insanların tüm davranışlarında bunu dikkate alarak hareket etmeleri gerekmektedir.

Gelinen noktada, ekonomik faaliyetler başta olmak üzere bütün faaliyetlerin yapılabilmesinin koşulu; buna müsaade eden, bunun için yaşam destek sistemleri sunan bir çevrenin varlığıdır. Bu durum diğer her şey için adeta bir ön koşuldur. Bu nedenle insanoğlunun, yaşanabilir bir dünya için çevre sorunları konusunda yapması gerekenler vardır. Bu insanoğlunun kendisine karşı olduğu kadar, yeryüzündeki diğer canlılara ve gelecek nesillere de olan bir borcudur. Bir Kızılderili atasözünün dediği gibi : “Bu dünya bize atalarımızdan miras kalmadı, biz onu torunlarımızdan ödünç aldık”.

Kaynakça

- Anar, Erol, 2000. *İnsan Hakları Tarihi*, 2. Baskı, Çiviyazıları, İstanbul.
- Atar, Yavuz, 2007. *Türk Anayasa Hukuku*, 4. Baskı, Mimoza, Konya.
- Çamurcu, Hayri, Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 86-105, <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c8s13/makale/c8s13m9.pdf>, Erişim Tarihi: 05.07.2011.
- Çeçen, Anıl. 2000. Günümüz Koşullarında İnsan Haklarının Genel Görünümü, *Türkiye’de İnsan Hakları*, TODAİE Yayınları, Yayın No:301, Ankara, s. 3-6.
- Çepel, Necmettin, 1983. *Genel Ekoloji*, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları, Matbaa Teknisyenleri Basımevi, İstanbul.
- Çevre Hukuku ve Tarihçesi, http://www.cevreonline.com/hukuk/cevrehukuk_tarihce.htm, Erişim Tarihi: 02.07.2011.
- Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1991. *Ortak Geleceğimiz*, 3. Baskı, (Çeviren: Belkıs Çorakçı), Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.
- Egeci, Gülün, 1996. *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Politikaları*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.
- Erdoğan, Mustafa, 1999. *Anayasal Demokrasi*, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Gökdayı, İsmail, 1997. *Çevrenin Geleceği (Yaklaşımlar ve Politikalar)*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.
- Güler, Çağatay, 1994. *Çevre Sözlüğü*, Saypa Yayınları, Ankara.
- Güneş, Yusuf/A. Aydın Coşkun, 2004. *Çevre Hukuku*, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul.
- Kaboğlu, İbrahim Ö., 1996. *Çevre Hakkı*, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Kaboğlu, İbrahim Ö., 1998. *Özgürlükler Hukuku (İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı)*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Keleş, Ruşen/Can Hamamcı, 1993. *Çevre Bilim*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Keleş, Ruşen/ Birol Ertan, 2002. *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge Yayınevi, Ankara.
- Kuzu, Burhan, 1997. *Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

- Milattan itibaren çeşitli yıllardaki nüfus miktarı ve gelecek yıllardaki tahmini nüfus miktarı, <http://geography.about.com/od/obtainpopulationdata/a/worldpopulation.htm>, Erişim Tarihi: 05.07.2011.
- Porritt, Jonathan, 1989. *Yeşil Politika*, (Çev. Alev Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İlhan, 2005. Çevre Hakkına Yerelden Yaklaşmak, *Sivil Toplum Geliştirme Merkezi*, Ankara, <http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/cevre-hakkina-yerelden-yaklasmak>, Erişim Tarihi: 10.07.2011.
- Torunoğlu, “Ethem, 2005. *Çevre Hakkı İnsan Hakkıdır*, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1791.17.02.2009, Erişim Tarihi: 17.02.2009.
- Turgut, Nükhet, 1998. *Çevre Hukuku*, Ankara.
- Ürkmez, Taner, *Çevre Hakkının Tarihsel Gelişimi*, http://cekud.org/site/page.asp?dsy_id=904, Erişim Tarihi, 17.02.2009.
- Yaren, F. Bülent, 1995. Yaşamı Kavrayış Üzerine Yapılan Sorun: Çevre Sorunu, Değişen Dünya Görüşü Ekonomi-Ekoloji İlişkileri Bağlamında ekolojik Kalkınma, *Yeni Türkiye Dergisi-Çevre Özel Sayısı*, Temmuz-Ağustos, s. 90-102.